

श्रीः

तैत्तिरीयोपनिषदि द्वितीय प्रश्न प्रारंभः॥

॥ हरिः ओ(4)म्॥

सह नाववतु। सह नो भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे। तेजस्विनावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ओं शान्तिश्शान्तिश्शान्तिः॥

अम्भस्य पारे भुवनस्य मध्ये नाकस्य पुष्टे महतो महीयान्। शुक्रेण ज्योतींषि समनुप्रविष्टः प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तः। यस्मिन्निदं सञ्च विचैति सर्वं व्यस्मिन्देवा अधिविश्वेनिषेदुः। तदेव भूतन्तदु भव्यमा इदन्तदक्षरे परमे व्योमन्। येनावुतं खञ्च दिवं महीञ्च येनादित्यस्तपति तेजसा भ्राजसा चा यमन्तस्समुदे कवयो वयन्तियदक्षरे परमे प्रजाः। यतः प्रसूताजगतः प्रसूती तोर्येन जीवान् व्यचसर्जभूम्याम्। यदोषधीभिः पुरुषान्पशूञ्च विवेश भूतानि चराचराणि। अतः परुन्नान्यदणीं यसं हि परात्पर्यन्महतो महान्तम्। यदेकमव्यक्तमनन्तरूपं विश्वं पुराणन्तमसुः परस्तात्। (1)। तदेवर्तन्तदु सत्यमाहु स्तदेव ब्रह्म परमह्कवीनाम्। इष्टा पूतं बहुधा जातं जायमानं विश्वं विभर्ति भुवनस्य नामिः। तदेवाग्निस्तद्वायुस्तथ्सूर्यस्तदुचन्द्रमाः। तदेव शुक्रेण तन्तद्ब्रह्म तदापस्स प्रजापतिः। सर्वे निमेषा जशिरै विद्युतः पुरुषादधि। कलामुहूर्ताः काष्ठाश्चाहोरात्राश्च सर्वशः। अर्धमासामास इतवस्संवत्सरश्च कल्पन्ताम्। स आपः प्रदुधे उभे इमे अन्तरिक्षमथो सुवः। नैनमुर्ध्वं न तेर्यञ्चन्न मध्ये परिजग्रभत्। न तस्येशो कश्चन तस्य नाममहद्यशः। (2) न सन्दृशौ तिष्ठति रूपमस्य नचक्षुषा पश्यति कश्चनैनम्। हृदा मनीषा मनसाऽधिक्लृप्तो य एनैर्विदुरमृतास्ते भवन्ति। अद्भ्यस्सं भूतो हिरण्य गर्भ इत्यष्टौ। एष हि देवः प्रदिशोनुसर्वाः पूर्वो हि जातस्स उगर्भे अन्तः। स विजायमानस्स जनिष्यमाणः प्रत्यङ्मुखास्तिष्ठति विश्वतो मुखः। विश्वतश्चक्षुरुत विश्वतो मुखो विश्वतो हस्त उत विश्वतस्यात्। संबाहुभ्यान्नमति संपतत्रैर्धावापृथिवी जनयन्देव

एकः। वेनस्तत्पश्यन्निष्वा भुवनानि विद्वान् यत्र विश्वं भवत्येकनीळम्। यस्मिन्निदं
 सञ्च विचैकं स ओतः प्रोतश्च विभु प्रजासु। प्रतद्वोचे अमृतन्नु विद्वान् गन्धर्वो
 नाम निहितइगहासु। (3) त्रीणि पदा निहिता गुहासु यस्तद्वेद सवितुः पितासत्। स
 नोबन्धुर्जनिता सविधाता धामानिवेद भुवनानि विश्वा। यत्र देवा अमृतमान शानास्तुतीये
 धामान्यभ्यै यन्ता। परिद्यावापृथिवीयन्तिसदाः परि लोकान्परि दिशः परिसुवः।
 ऋतस्य तन्तुष्विततैस्त्रिवृत्य तदपश्यत्तद भूतन् प्रजासु। परीत्यलोकान् परीत्य
 भूतानि परीत्य सर्वाः प्रदिशो दिशश्च। प्रजासुः प्रथमजा ऋतस्यात्मना
 SSत्तानमभि संब भूवा। सदसस्मति मद्भुतं प्रियमिन्दस्य काम्यम्। सनि मेधामयासिषां।
 ऊहीप्यस्व जातवेदोऽपघ्नन्निस्क्रुतिं ममः। (4) पशूँश्च मह्यमावह जीवनञ्च
 दिशोदिश। मानोहिंसीज्जातवेदो गामश्च पुरुषञ्जगत्। अबिभ्रदग्न् आगशिष्रिया
 मापरिपातय। पुरुषस्य विद्म सहस्राक्षस्य महादेवस्य धीमहि। तन्नो रुद्रः प्रचोदयात्।
 तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि। तन्नो रुद्रः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे
 वक्रतुण्डाय धीमहि। तन्नो दन्तिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे सुवर्ण पशाय
 धीमहि। (5) तन्नो गरुडः प्रचोदयात्। कात्यायनाय विद्महे कन्यकुमारि धीमहि।
 तन्नो दुर्गिः प्रचोदयात्। नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि। तन्नोविष्णुः प्रचोदयात्।
 सहस्र परमादेवी शतमूला शताङ्कुरा। सर्व हरतु मे पापं दुर्वा दुस्वप्ननाशनी। अश्वक्रान्ते
 रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरा। शिखा धारिता देवी रक्षस्वमीं पदेपदे। उघृतासि
 वराहेण कृष्णेन शतबाहुना। (6) भूमिर्धेनुर्धरणी लोक धारिणी। मुक्तिर्लेहन मे पापैर्यन्मया
 दुष्कृतकृतम्। त्वया हतेन पापेन जीवामि शरदश्शतम्। मुक्तिर्देहिमे पुष्टित्वयि सर्व
 प्रतिष्ठितम्। गन्धद्वारान्दुराघर्षा नित्यपुष्टां करीषिणीम्। ईश्वरीं सर्व भूतानान्तामिहोपह्व
 ये श्रियम्। हिरण्यश्रृङ्गं ववरुणं प्रपद्ये तीर्थं मे देहि याचितः। यन्मया भुक्त
 मुसाधूनां पापे भ्यश्च प्रतिग्रहः। यन्मे मनसा वाचाकर्मणा वा दुष्कृतं कृतम्। तन्न
 इन्द्रो वरुणो बृहस्पतिस्सखिता च पुनन्तु पुनः पुनः। (7) सुमित्रान् आप ओषधयस्सन्तु
 दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्योऽस्मान्देष्टि यञ्च वयां द्वेष्यः। नमोऽग्नयेऽसुमते नमश्न्द्राय
 नमो वरुणाय नमो वारुण्यै नमोऽद्भ्यः। यदपां क्रूरैर्यदमेधैर्यदशान्तं तदपगच्छतात्।
 अत्याशनादतीपानाद्यच्च उग्रात् प्रतिग्रहात्। तन्मे वरुणो राजा पाणिनाहावमर्शतु।
 सोऽहमपापो विरजो निर्मुक्तो मुक्तकिल्बिषः। नाकस्य पुष्टमारुह्य गच्छेद्
 ब्रह्मसलोकताम्। इमं मे गङ्गे यमुने सरस्वति शतुदि स्तोमैः सच तापरुष्णिवा
 असिक्निया मरुदृषे वितस्तयाऽऽजीनीये शृणुहा सुषोमया ऋतञ्च सत्यञ्च
 भीद्नात्तपसो ध्यायायता। (8) ततो रात्रिरजायत ततस्समुद्रो अर्णवः।
 समुद्रादर्णवादर्धि सँव्वत्सरो अजायत। अहोरात्राणि विदधद्विश्वस्य मिषतो वशी। सूर्याच

न्द्रमसौ घाता यथा पूर्वमकल्पयत् दिवञ्च पृथिवीञ्चान्तरिक्षमथो सुवः। यत्पृथिव्यौ
 रजेस्स्वमान्तरिक्षे विरोदसी। इमौस्तदापो वरुणः पुनात्वधमर्षणः। एष भूतस्य भुव्ये
 भुवनस्य गोप्ता। एष पुण्यकृतौल्लोकानेष मृत्योर् हिरण्मयम्। द्वावापृथिव्योर्
 हिरण्मयं स श्रितं सुवः। (9) सनस्सुवस्स शिश्राधि। आर्द्वज्वलतिज्योतिरहमस्मि।
 ज्योतिर्ज्वलति ब्रह्माहमस्मि। योऽहमस्मि ब्रह्माहमस्मि। अहमेवाहं मां जुहोमिस्वाहा
 अकार्यकार्यवकीर्णी स्तेनो ध्रूणहा गुरुतल्पगः। वरुणोऽपामघमर्षणस्तस्मात् प्रापात्
 प्रमुच्यते। रजो भूमिस्त्वमा रोदयस्व प्रवदन्ति धीराः। पुनन्तु ऋषयः पुनन्तु वसवः
 पुनातु वरुणः पुनात्वधमर्षणः। आक्रान् धसमुदः प्रथमे विधर्मज्जनयन् प्रजा
 भुवनस्य राजा। (10) वृषापवित्रे अधिसानो अव्ये बृहत्सोमो वावृषे सुवान इन्दुः।
 जातवेदसे सुनवामसोममरातीद्यतो निदहाति वेदः। सनः परषदति दुर्गाणि विश्वा नावेव
 सिन्धुन्दुरिताऽत्यग्निः। तामग्निवर्णी तपसाज्वलन्ती वैरीचनी कर्मफलेषु जुष्टाम्।
 दुर्गान्देवी शरणमहं प्रपद्ये सुतरसितरसेनमः। अग्ने त्वं पारया नव्यो अस्मान्
 श्वस्तिभिरति दुर्गाणि विश्वा पूश्च पृथ्वी बहुलान उर्वी भवातोकाय तनयाय शैव्योः।
 विश्वागिनो दुर्गहाजातवेदस्सिन्धुन्ननावा दुरितातिपषि। अग्ने अत्रिवन्गनसा
 गृणानोऽस्माकं बोध्यविता तनूनाम्। पृतनाजितं सहमान भग्निमुग्रं हुवेम परमाश्वस्थार्त्।
 सन परषदति दुर्गाणि विश्वा क्षामदेवा अति दुरिताऽत्यग्निः। प्रलोषि कमीड्यो
 अधरेषु सनाच्चहोता नव्यश्च सश्रिसा स्वाञ्चाग्ने तनुवं पिप्रयस्वा स्मभ्यञ्च
 सौमगाययजस्वा। (11)

भूर्गनये पृथिव्यै स्वाहा भुवोवायवेऽन्तरिक्षाय स्वाहा सुवरादित्याय दिवे स्वाहा
 भूर्भुवस्सुवश्चन्द्रमसे दिग्भ्यस्स्वाहा नमोदेवेभ्यस्स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवस्सुवस्वरग्न
 ओम्॥ (12)

भूर्गनभूर्गनये पृथिव्यै स्वाहा भुवोऽन्वायवेऽन्तरिक्षाय स्वाहा
 सुवर्गनवादित्याय दिवे स्वाहा भूर्भुवस्सुवस्वरग्नं चन्द्रमसे दिग्भ्यस्स्वाहा नमोदेवेभ्यस्स्वधा
 पितृभ्यो भूर्भुवस्सुवस्वरग्नोम्॥ (13)

भूर्गनयेच पृथिव्यै चमहते च स्वाहा भुवो वायवे चान्तरिक्षाय च महते च
 स्वाहा सुवरादित्याय च दिवे च महते च स्वाहा भूर्भुवस्सुवश्चन्द्रमसे च नक्षत्रेभ्य
 श्च दिग्भ्यश्च महते च स्वाहा नमोदेवेभ्यस्स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवस्सुवस्वरग्नोम्॥ (14)

पाहि नो अग्ने एनसे स्वाहा पाहि नो विश्वे देदसे स्वाहा यज्ञं पाहि विभावंसो
 स्वाहा सर्वं पाहि शतक्रतो स्वाहा॥ (15)

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपश्छन्दोभ्यश्छन्दाँ स्याविवेशा स्रुतौ शिष्यः पुरो
वाचोपनिषदिन्दो ज्येष्ठ इन्दियाय ऋषिभ्यो नमो देवेभ्यस्स्वधा पितृभ्यो
भूर्भुवस्सुवरोम्॥ (16)

नमोब्रह्मणेधारणं मे अस्त्वनिराकरणन्धारयिता भूयासं कर्णयोश्श्रुतं माच्योद्वं
ममामुष्य ओम्॥ (17)

ऋतन्तपस्सत्यन्तपश्श्रुतन्तपश्शान्तन्तपोदानन्तपो यज्ञस्तपो भूर्भुवस्सुवर्ब्रह्मै
तदुपास्यैतत्तपः॥ (18)

यथा वृक्षस्य संपुष्पितस्य दूराद्गन्धो वात्येवं पुण्यस्य कर्मणो दूराद् गन्धो वाति
यथाऽसि घारां कर्तेऽवहितामवक्रामेद्यद्युवेयुवे हवाविह वदिष्यामि कर्त
पतिष्यामीत्येवममृतादात्मानं जुगुप्सैत्॥(19)

अणोरणौयान्महतो महीयान्मात्मा गुहायां निहितोऽस्य जन्तोः। तमक्रतुं पश्यति
वीतशोको घातुः प्रसादान्महिमानमीशम् ।सप्त प्राणाः प्रभवन्ति
तस्मात्सप्तार्चिषस्समिधस्सप्तजिह्वाः। सप्तइमे लोकायेषु चरन्ति प्राणा गुहाशयानि
हितास्सप्त सप्त। अतस्समुद्रा गिरयश्च सर्वेऽस्मात्स्य न्दन्तेसिन्धु वस्सर्व रूपाः।
अतश्चविश्वाओषधयो रसाश्च येनैष भूतस्तिष्ठत्यन्तरात्मा ब्रह्मा देवानां पदवीः
कवीनां ऋषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम्। श्येनो गृध्राणां स्वधितिर्वनानां सोमः पक्वित्रमत्यैति
रेभन्। अजामेकाल्लोहित शुक्लकृष्णां ब्रह्वीं प्रजां जनयन्तीं सरूपाम्। अजोह्येकौ
जुषमाणोऽनुशेते जहात्येनां भुक्त भोगामजौऽन्यः॥ (20) हँ सश्शुचिषद्वसुरन्तरिक्ष
सद्भोतावेदिषदतिथिर्दुरोणसत्। नृषद्वरसदृत सद् व्योमसदुब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा
ऋतं बृहत्। यस्माज्जाता न परा नैव किञ्चनास य आविवेश भुवनानि विश्वा
प्रजापतिः प्रजया संव्विदानस्त्रीणि ज्योतींषि स चते सषोडशो। विघर्तरं हवामहे
वसोः कुविद्वनार्तिनः। सवितारनुचक्षसम्। अद्या नो देवसवितः प्रजावत्सावीस्सौभगम्।
परादुष्वपियैसुवा। विश्वानि देवसवितर्दुरितानि परासुवा यद्भदन्तन्म आसुवा॥ (21)

मधुवाता ऋतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः। माध्वीर्नस्सन्त्वोषधीः।
मधुनक्तमुतोषसि मधुमत्पार्थिवं रजः। मधुद्यौरस्तु नः पिता। मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमौ
अस्तु सूर्यः। माध्वीर्गावो भवन्तु नः। घृतं मिमिक्षे घृतमस्य योनिर्घृते श्रितो
घृतमुवस्य धाम। अनुष्वधमावह मादयस्व स्वाहाकृतैव्वृष भवशिहव्यम्। समुद्रादुर्मिर्म

धूमो उदारदुर्षुना सममृतत्वमानदा। घृतस्य नाम गुह्यं व्यदस्ति जिह्वा देवानाम् मृतस्य
नाभिः। (22) वयन्नाम प्रब्रवामा घृतेनास्मिन् यज्ञे धारयामानमौभिः। उपब्रह्मा
शृणवच्छस्यमानञ्चतुश्शृङ्गोवमीद् गौर एतत्। चत्वारि शृङ्गा त्रयो अस्य पादा द्वे
शीर्षे सप्त हस्तासो अस्या त्रिधा बद्धो वृषभो रौरवीति महो देवो मर्त्या आर्विवेशा
त्रिधाहितं पणिभिर्गुह्यमानद्गविं देवासोऽभृतमन्वविन्दन्। इन्द्र एकं सूर्य एकञ्जजान
वेनादेकं स्वर्घया निष्टतक्षुः। यो देवानां प्रथमं पुरस्ताद्विश्वाधिको रुद्रो महर्षिः।
हिरण्यगर्भं पश्यत् जायमानं सनो देवश्शुभया स्मृत्या सैव्युनक्तु। यस्मात्परन्ना
परमस्ति किञ्चिद् घस्मान्नाणीयोन ज्यायोऽस्ति कश्चित्। वृक्ष इव स्तब्धो दिवि
तिष्ठत्ये कस्तेनेदं पूर्णं पुरुषेण सर्वम्। (23)

न कर्मणा न प्रजया धनेन त्यागेनैके अमृतत्वमानशुः। परेणनाकृन्नि
हितद्गुहायैव्वि भ्राजते यद्यतयो विशन्ति। वेदान्त विशान् सुनिश्चितार्थास्सन्न्यास
योगाद्यतयश्शुद्ध सत्वाः। ते ब्रह्मलोके तु परान्तकाले परामृतात्परिमुच्यन्ति सर्वे।
दुह्वं विपाप्यं परवेशम् भूतैव्यत्पुण्डरीकं पुरमध्य सैस्थम्। तत्रापि दहरद्
गगनैव्विशोकस्तस्मिन् यदन्तस्तदुपासितव्यम्। यद्वेदादौ स्वरः प्रोक्तो वेदान्तै च
प्रतिष्ठितः। तस्य प्रकृतिलीनस्य यः परस्समहेस्वरः॥ (24)

सहस्र शीर्षन्देवैव्विश्वाक्षैव्विश्वशं भुवम्। विश्वन्नारायणन्देवमक्षरं परमं
प्रभुम्। विश्वतः परमन्तित्यैव्विश्वन्नारायणं हरिम्। विश्वमेवेदं पुरुषस्तद्विश्व
मुपजीवति। पतिं विव्विश्वस्यात्मेस्वरं शाश्वतं शिवमच्यु तम्। नारायणं
महाज्ञेयैव्विश्वात्मानं परायणम्। नारायणं परं ब्रह्म तत्त्वन्नारायणः परः। नारायणंपरो
ज्योतिरात्मा नारायणः परः। यच्च किञ्चिज्जगत्यस्मिन् दृश्यते श्रूयतेऽपि वा अन्तर्बहि
श्चतत्सर्वं व्याप्य नारायणस्थितः। (25) अनन्तमव्ययद्कविं समुदेऽन्तैव्विश्वशं
भुवम्। पद्मकोशं प्रतीकाशं हृदयञ्चाप्यधोमुखम्। अधोनिष्ठ्या वितस्त्यान्तु
नाभ्यामुपरि तिष्ठति। हृदयन्तद्विजानीयाद्विश्वस्या यतनं महत्। सन्ततं सिरामिस्तुलं
बत्या कोशसन्निभम्। तस्यान्तै सुषिरं सूक्ष्मन्त स्मिन्त्सर्वं प्रतिष्ठितम्। तस्य
मध्ये महानग्निं विश्वार्चिर्विश्वतो मुखः। सोऽग्रभुग्वि भजन्तिष्ठन्नाहारमजरः कविः।
सन्तापयति स्वं देहमापादतलमस्तकम्। तस्य मध्येवह्निशिखा अणीयोर्ध्वा व्यवस्थितः।
नीलतौयदं मध्यस्थाविद्युल्लेखेव भास्वरा। नीवारं शूकवत्तन्वी पीता भास्यात्तनूपमा
तस्यां शिशखाया मध्ये परमात्मा व्यस्थितः। स ब्रह्मा स शिवस्सेन्द्रस्सोऽक्षरः
परमस्वराट्॥ (26)

ऋतं सत्यं परं ब्रह्म पुरुषं कृष्णं पिङ्गलम्। ऊर्ध्वरेतं विरूपाक्षव्विश्वरूपाय वै

नमः॥ (27)

आदित्यो वा एष एतन्मण्डलं तपति तत्र ता ऋचस्तद्वा मण्डलं स
ऋचौल्लोकोऽथ य एष एतस्मिन् मण्डलेऽर्चिर्दीप्यते तानि सामानि स
साम्नौल्लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिषि पुरुषस्तानि यजूषि स यजुषा मण्डलं
स यजुषौल्लोकस्तीषा त्रय्येवं विद्यातपति य एषोऽन्तरादित्ये हिरण्यमयः पुरुषः॥ (28)

आदित्यो वै तेज ओजोवले यशश्चक्षुश्श्रोत्रमात्मा मनो मन्युर्मनुर्मृत्युस्सृत्यो
मित्रो वायुराकाशः प्राणो लोकपालः कः किं तत्सत्यमन्नमायुरमृतो जीवो विश्वः
कतमस्स्वयं भुः प्रजापतिस्संवत्सर इति सैव्वत्सरोऽसावादित्यो य एष पुरुष एष
भूतानामधिपतिर्ब्रह्माणस्सायुज्यं सलोकतामाप्नोत्येतासामेव देवतानां सायुज्यं
साष्टितां समानं लोकतामाप्नोति य एवैव्येदेत्युपनिषत्॥ (29)

घृणिस्सूर्यं आदित्यो मर्चयन्ति तपस्सत्यं मधुं क्षरन्ति तद् ब्रह्म तदाप आपो
ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवस्सुवरोम्॥ (30)

सर्वो वै रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु। पुरुषो वै रुद्रस्सन्महो नमो नमः।
विश्वं भूतं भुवनं चित्रं बहुधा ज्ञातञ्जायमानञ्च यत्। सर्वोह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय
नमो अस्तु॥ (31)

कद्रुदाय प्रचेतसे मीडुष्टमाय तव्यसे। वोचेम शन्तमैहृदे। सर्वोह्येष रुद्रस्तस्मै
रुद्राय नमो अस्तु॥ (32)

नमो हिरण्यबाहवे हिरण्यपतयेऽम्बिका पतय उमापतये नमो नमः॥ (33)

यस्य वै कङ्कत्यग्निहोत्रहवणी भवात् प्रतिष्ठिताः
प्रत्येवास्याहुतयस्तिष्ठन्त्यथो प्रतिष्ठित्यै॥ (34)

कृणुष्वपाज इति पञ्च॥ (35)

आदितिर्देवा गन्धर्वा मनुष्याः पितरोऽसुरास्तेषां सर्वं भूतानां माता मेदिनी
महती मही सावित्री गायत्री जगत्युर्वी पृथ्वी बहुला विश्वाभूता कतमा कायासा
सत्येत्यमृतेति वसिष्ठः॥ (36)

आपो वाइदं सर्वैव्विश्वा भूतान्यापः प्राणा वा आपः पशव
आपोऽमृतमापोऽन्नमापस्सग्नाडापो विराडापस्स्वराडापश्छन्दा स्यापो ज्योतीष्यापस्स
त्यमापस्सर्वादेवता आपो भूर्भुवस्सुवराप ओम्॥ (37)

*आपः पुनन्तु पृथिवीं पृथिवी पुता पुनातु माम्। पुनन्तु ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्म पुता पुनातु माम्। यदुच्छिष्टं ममोज्यैव्यद्दुःश्रुचरितं मम। सर्वं पुनन्तु मामापोऽसताञ्च प्रतिग्रहं स्वाहा॥ (38)

*अग्निश्च मामन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो रक्षन्ताम्। यदह्ना पापम् कार्षम्। मनसावाचा हस्ताभ्याम्। पद्भ्यामुदरेण शिश्या। अहस्त देवलुंपतु। यत्किञ्च दुरितं मया। इदमहं माममृतयोनौ। सत्ये ज्योतिषि जुहोमि स्वाहा॥ (39)

*सूर्यश्च मामन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो रक्षन्ताम्। यद् रात्रिया पापम् कार्षम्। मनसा वाचा हस्ताभ्याम्। पद्भ्यामुदरेण शिश्या। रात्रिस्त देवलुंपतु। यत्किञ्च दुरितं मया। इदमहं माममृतयोनौ। सूर्ये ज्योतिषि जुहोमि स्वाहा॥ (40)

*आयातु वरदा देव्यक्षरं ब्रह्म संमितम्। गायत्रीं छन्दसां मृतेदं ब्रह्म जुषस्वनः। ओजोऽसि सहीऽसि बलमसि भ्राजोऽसि देवानान्वासु नामासि विश्वमसि विश्वायुस् सर्वमसि सर्वायुरभि भूरोद्गायत्रीमावाहयामि॥ (41)

*ओं भूः। ओं भुवः। ओं सुवः। ओं महः। ओं जनः। ओं तपः। ओं सत्यम्। ओन्तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धियो यो नः प्रचोदयात्। ओमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवस्सुवरोम्॥ (42)

ओं भू भूर्भुवस्सुवर्महर्जनस्तपस्सत्यन्तद् ब्रह्म तदाप आपोज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवस्सुवरोम्॥ (43)

ओन्तद् ब्रह्म। ओन्तद्वायुः। ओन्तद्दात्मा। ओन्तत्सर्वम्। ओन्तत्पुरोर्नमः॥ (44)

*उत्तमे शिखरे देवीभूभ्यां पर्वत मूर्धनि ब्राह्मणेभ्योह्यनुज्ञानं गच्छ देवि यथा सुखम्॥ (45)

ओमः चरति भूतेषु गुहायां विश्वमूर्तिषु त्वैव्यज्ञस्त्वव्विष्णुस्त्वैव्वषट्कारस्त्वै रुद्रस्तं ब्रह्मा त्वं प्रजापतिः॥ (46)

अमृतोपस्तरणमसि॥ (47)

प्राणे निविष्टोऽमृतञ्जुहोमि प्राणाय स्वाहा। अपाने निविष्टोऽमृतञ्जुहोमि अपानाय स्वाहा। व्याने निविष्टोऽमृतञ्जुहोमि व्यानाय स्वाहा। उदाने

* सन्ध्यावन्दन मन्त्राः।

निविष्टोऽमृतञ्जुहोमि उदानाय स्वाहा समाने निविष्टोऽमृतञ्जुहोमि समानाय
स्वाहा ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वाय ॥ (48)

प्राणे निविष्टोऽमृतञ्जुहोमि शिवो मा विशाप्रदाहाया प्राणाय स्वाहा अपाने
निविष्टोऽमृतञ्जुहोमि शिवो मा विशाप्रदाहाया अपानाय स्वाहा व्याने निविष्टोऽमृ
तञ्जुहोमि शिवो मा विशाप्रदाहाया व्यानाय स्वाहा उदाने निविष्टोऽमृतञ्जुहोमि शि
वो मा विशाप्रदाहाया उदानाय स्वाहा समाने निविष्टोऽमृतञ्जुहोमि शिवो मा
विशाप्रदाहाया समानाय स्वाहा ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वाय ॥ (49)

अमृतापिधानमसि ॥ (50)

श्रद्धायां प्राणे निविश्यामृतं हुतम् प्राणमन्ने नाप्यायस्वा अपाने निविश्यामृ
तं हुतम् अपानमन्नेनाप्यायस्वा व्याने निविश्यामृतं हुतम् व्यानमन्नेनाप्यायस्वा
उदाने निविश्यामृतं हुतम् उदानमन्ने नाप्यायस्वा समाने निविश्यामृतं हुतम्
समानमन्नेनाप्यायस्वा ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वाय ॥ (51)

प्राणानां ग्रन्थिरसि रुद्रो माऽऽविशान्तकस्तेनान्नेनाप्यायस्व ॥ (52)

अद्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽद्गुष्ठं च समाश्रितः । ईशस्सर्वस्य जगतः प्रभुः प्रीणाति
विश्वभुक् ॥ (53)

मेघादेवी जुषमाणान् आगा द्विश्वाती मुदा सुमनस्यमाना । त्वया जुष्टा नुदमाना
दुरुक्तान् बृहद्देम विदथे सुवीराः । त्वया जुष्टं ऋषिर्भवति देवि त्वया ब्रह्माऽऽगत
श्रीरुत त्वया । त्वया जुष्टं शिचत्रं विन्दते वसु सानो जुषस्व दक्षिणो न मेघे ॥ (54)

मेघां म इन्द्रो ददातु मेघान्देवी सरस्वती । मेघां मे अश्विनौ देवा वाषत्तां
पुष्करस्रजा ॥ (55)

अप्सरासु च या मेघा गन्धर्वेषु च यन्मनः । दैवी मेघा मनुष्यजा सा मां मेघा
सुरभिर्जुषताम् ॥ (56)

आमां मेघा सुरभिर्विश्वरूपा हिरण्यर्णा जगती जगम्या । ऊर्जस्वती पयसा
पिबमाना सा मां मेघा सुप्रतीका जुषताम् ॥ (57)

सद्यो जातं प्रपद्यामि सद्यो जाताय वै नमः । भवे भवे नार्ति भवे भजस्वमां
भवोद्भवाय नमः ॥ (58)

वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय नमो रुद्राय नमः कालाय नमः कलविकरणाय नमो
बलविकरणाय नमो बलप्रमथनाय नमस्सर्वभूत दमनाय नमो मनोन्मनाय नमः ॥ (59)

अघोरैभ्योऽथ घोरैभ्यो घोर घोरतरेभ्यस्सर्वतश्शर्व सर्वैभ्यो नमस्ते अस्तु रुद्र
रूपेभ्यः ॥(60)

तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि । तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् ॥(61)

ईशानस्सर्वविद्यानामीश्वरस्सर्व भूतानां ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोऽधिपतिर्ब्रह्मा शिवो
मे अस्तु सदाशिवोम् ॥(62)

ब्रह्मेतु मां । मधुमेतु मां । ब्रह्मेव मधुमेतुमां । यास्ते सोमप्रजा
वत्सोभिसो अहम् । दुष्वप् हन्दुरुष्वह । यास्ते सोमप्राणांस्ताञ्जुहोमि । त्रिसुपर्ण
मयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात् । ब्रह्महृत्यौवा एते घ्नन्ति । ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति ।
ते सोमं प्राप्नुवन्ति । आसहस्रात् पङ्क्तिं पुनन्ति । ओम् ॥(63)

ब्रह्म मेघया । मधु मेघया । ब्रह्मेव मधुमेघया । अद्यानो देवसवितः
प्रजावत्सावीस्सौभगम् । परादुष्वप्यिं सुव । विश्वानि देवसवित दुर्गतानि परा
सुव । यद्भद्रं तन्म आसुव । मधुवाता ऋतायते मधुक्षरन्ति सिन्धवः ।
माध्वीर्नस्सन्त्वोषधीः । मधुनक्तं मुतोषसि मधुमत्पार्थिव रजः । मधु द्यौरस्तु नः पिता
मधुमानो वनस्पतिर्मधुमा अस्तुसूर्यः । माध्वीर्गवो भवन्तु नः । य इमं त्रिसुपर्ण
मयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात् । भ्रूणहृत्यौवा एते घ्नन्ति । ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति
ते सोमं प्राप्नुवन्ति । आसहस्रात् पङ्क्तिं पुनन्ति । ओम् ॥(64)

ब्रह्म मेघवा । मधु मेघवा । ब्रह्मेव मधुमेघवा । ब्रह्मा देवानां पदवीः
कवीनामृषि विप्राणां महिषो मुगाणाम् । श्येनो गृध्राणां स्वधितिर्वनानांसोमः पवित्र
मत्येति रेभन् । हँ सश्शुचिषद्वसुरन्तस्त्रिसद्वोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत् । नृषद्वर
सदृतसद् व्योमसद्वजा गोजा ऋतजा अदिजा ऋतं बृहत् । य इमं त्रिसुपर्णमयाचितं
ब्राह्मणाय दद्यात् । वीरहृत्यौवा एते घ्नन्ति । ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति । ते
सोमं प्राप्नुवन्ति । आसहस्रात् पङ्क्तिं पुनन्ति । ओम् ॥(65)

प्राणापान व्यानोदान समाना मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजाविपाप्मा भूयासु
स्वाहा ॥(66)

वाङ्मनश्चक्षुश्श्रोत्र जिह्वाघ्राण रेतो बुध्याकृति सङ् कल्पामे शुद्ध्यन्तां
ज्योतिरहं विरजाविपाप्मा भूयासु स्वाहा ॥(67)

शिरः पाणि पाद पार्श्व पृष्ठोदर जङ्घ शिश्नोपस्थ पायत्नो मे शुद्ध्यन्तां
ज्योतिरहं विरजाविपाप्मा भूयासु स्वाहा ॥(68)

त्वक् चर्म माँस रुधिर मेदोऽस्थि मज्जा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजाविपाप्मा
भूयासँस्वाहा ॥(69)

शब्द स्पर्श रूप रस गन्धा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजाविपाप्मा
भूयासँस्वाहा ॥(70)

पृथिव्यप् तेजो वाय्वाकाशा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा
भूयासँस्वाहा ॥(71)

अन्नमय प्राणमय मनो मय विज्ञानमयानन्दमयामे शुद्ध्यन्तां
ज्योतिरहं विरजाविपाप्मा भूयासँस्वाहा ॥(72)

विविष्ट्यै स्वाहा ॥(73)

घषोत्काय स्वाहा ॥(74)

उत्तिष्ठ पुरुष हरीलोहित पिङ्गलाक्षि देहि देहि ददापयिता मे शुद्ध्यन्तां
ज्योतिरहं विरजाविपाप्मा भूयासँ स्वाहा ॥(75)

ओं स्वाहा ॥(76)

सत्यं परंपरं सत्यं सत्येन न सुवर्गल्लोकाच्च्यवन्ते कदाचन सताँ हि
सत्यन्तस्मात्सत्ये रमन्ते तप इति तपो नानशानात्पर्य्यद्धि परन्तपस्तद् दुर्धर्षन्तद्दुरा
धर्षं तस्मात्तपसि रमन्ते दम इति नियतं ब्रह्मचारिणस्तस्माद्दमे रमन्ते शम इत्यरण्ये
मुनयस्तस्माच्छमे रमन्ते दानमिति सर्वाणि भूतानि प्रशंसन्ति दानान्नाति दुष्करं तस्माद्दाने
रमन्ते धर्म इति धर्मेण सर्वमिदं परिगृहीतन्धर्मान्नाति दुश्चरन्तस्माद् धर्मे रमन्ते प्रजन
इति भूयाँ सुस्तस्माद् भूयिष्ठाः प्रजायन्ते तस्माद् भूयिष्ठाः प्रजने रमन्तेऽग्नय इत्याह
तस्माद्ग्नय आर्घातव्या अग्निहोत्रमित्याह तस्माद्ग्नहोत्रे रमन्ते यज्ञ इति यज्ञेन हि देवा
दिवङ्गतास्तस्माद्दृशे रमन्ते मानसमिति विद्वाँ सुस्तस्माद्द्विद्वाँस एव मानसे रमन्ते
न्यास इति ब्रह्मा ब्रह्माहि परः परी हि ब्रह्मा तानि वा एतान्यवराणि तपाँसि न्यास
एवात्यरेचयद् य एवँव्वेदैत्युपनिषत् ॥(77)

प्राजापत्यो हारुणिस्सुपर्णे यः प्रजापतिं पितरमुपससार किं भगवन्तः परमँव्वदन्ती
ति तस्मै प्रोवाच सत्येन वायुरवाति सत्येनादित्यो रँचते द्विवि सत्यँव्वाचः प्रतिष्ठा
सत्ये सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात्सत्यं परमं वदन्ति तपसा देवा देवतामग्र
आयन्तपसर्षयस्सुवर्न्वविन्दन् तपसा सप्लान् प्रणुदामारातीस्तपसि सर्वं प्रतिष्ठितं
तस्मात्तपः परमँव्वदन्ति दमेन दान्ताः किल्विषमवधुन्वन्ति दमेन ब्रह्मचारिणस्सुवर्गच्छन्

दमो भूतानान्दुराधर्षदमै सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्दमः परमै वदन्ति शमैः शान्ता
 शिशुवमाचरन्ति शमैः नाकं मुनयोऽन्वविन्दन् शमो भूतानान्दुराधर्ष शमैः सर्वं
 प्रतिष्ठितं तस्माच्छमः परमै वदन्ति दानैर्व्यजानोऽव्वरुथं दक्षिणा लोकेदातारं सर्वं
 भूतान्युपजीवन्ति दानेनरा तीरपानुदन्त दानेन द्विषन्तो मित्रा भवन्ति दाने सर्वं
 प्रतिष्ठितं तस्माद्दानं परमैव्वदन्ति धर्मो विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठा लोके धर्मिष्ठं प्रजा
 उपसर्पन्ति धर्मेण पापमपनुदति धर्मे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्धर्मं परमैव्वदन्ति प्रजननं
 वै प्रतिष्ठा साधु प्रजायास्तनुन्तन्वानः पितृणामनुषो भवति तदेव तस्यानुषं
 तस्मात्प्रजननं परमैव्वदन्त्यग्नयो वै त्रयी विद्या देवयानः पन्था गार्हपत्य ऋक् पृथिवी
 रथन्तरमन्वा हार्य पचनो यजुरन्तरिक्षेऽव्वाम देव्यमाहवनीयस्साम सुवर्गो लोको
 बृहत्तस्माद्गनीन् परमैव्वदन्त्यग्निहोत्रं सायं प्रातर्गृहाणानिष्कृतिस्स्विष्टं सुहुतैर्व्यश
 ऋतूनां प्रायणं सुवर्गस्य लोकस्य ज्योतिस्तस्माद्गनि होत्रं परमैव्वदन्ति यज्ञ इति यज्ञेन
 हि देवा दिवङ्गता यज्ञेनासुरानपानुदन्त यज्ञेन द्विषन्तो मित्रा भवन्ति यज्ञे सर्वं प्रतिष्ठितं
 तस्माद्यज्ञं परमैव्वदन्ति मानसैव्वै प्राजापत्यं पवित्रं मानसेन मनसा साधु पश्यति
 मानसा ऋषयः प्रजा असृजन्त मानसे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मान्मानसं परमै व्वदन्ति
 न्यास इत्याहु मनीषिणो ब्रह्माणं ब्रह्मा विश्वः कतमस्स्वयंभुः प्रजापतिस्संव्वथ्सुर
 इति संव्वथ्सरोऽसावादित्यो यएष आदित्ये पुरुषस्स परमेष्ठी ब्रह्मात्मा
 यामिरादित्यस्तपति रश्मिभिस्ताभिः पर्जन्यो वर्षतिपर्जन्येनौषधि वनस्पतयः प्रजायन्त
 ओषधि वनस्पतिभिरनं भवत्यन्नेन प्राणाः प्राणैर्बलं बलेन तपस्तपसा श्रद्धा
 श्रद्धया मेषा मेषया मनीषा मनीषया मनो मनसा शान्तिश्शान्त्या चित्तश्चित्तेन
 स्मृतिं स्मृत्या स्मरं स्मारेण विज्ञानैर्विज्ञानैनात्मानैव्वे दयति तस्माद्गन्न्ददन्
 ध्सर्वीण्येतानि ददात्यन्नात्प्राणा भवन्ति भूतानां प्राणैर्मनो मनसश्च विज्ञानैर्विज्ञानादानन्दो
 ब्रह्मयोनिस्सवा एष पुरुषः पञ्चधा पञ्चात्मा येन सर्वमिदं प्रोतं पृथिवी
 चान्तरिक्षञ्च द्यौश्च दिशंश्चावान्तर दिशाश्च सवै सर्वमिदं जगत्सञ्च भूतं स
 भव्यञ्जिज्ञासकल्प ऋतजा रयिष्ठा श्रद्धा सत्यो महस्वान्तमसो वरिष्ठाद् ज्ञात्वा
 तमेवं मनसा हृदा चभूयोन मृत्युमुपयाहि विद्वान् तस्मान्न्यास मेषान्तपसामति
 र्विक्तमाहुर्वसुरण्वो विभूरसि प्राणे त्वमसि सन्धाता ब्रह्मन् त्वमसि विश्वसुक् तेजोद
 ास्त्वमस्यग्नेर्वर्चोदास्त्वमसि सूर्यस्य द्युम्नोदास्त्वमसि चन्द्रमस उपयामगृहीतोऽसि
 ब्रह्माणं त्वामहस ओमित्यात्मानैव्युञ्जीतैतद्वै महोपनिषदं देवानाङ्गुह्यै
 एवैव्वेदं ब्रह्माणं महिमानमाप्नोति तस्माद् ब्रह्माणो महिमानमित्युपनिषत् ॥(78)

तस्यैवैव्विदुषो यज्ञस्यात्मा यजमानश्श्रद्धा पत्नी शरीरमिधममुरो वेदिलोमानि
 ब्रह्मिर्वेदशिखाहृदयैव्युपः काम आज्यं मन्युः पशुस्तपोऽग्निश्शामयिता दक्षिणा
 वाग्घोता प्राण उद्गाता चक्षुरध्वर्युर्मनो ब्रह्मा श्रोत्रमग्नीद्यावधियते सादीक्षा यदश्जाति
 यत्पिबति तदस्य सोमपानं व्यद्रमते तदुपसदो यत्सञ्च चरत्यु पविशत्युत्तिष्ठते च
 स प्रवर्ष्यो यन्मुखं तदाहवनीयो यदस्य विशानं तज्जुहोति यत्सायं प्रातरत्ति
 तत्समिधो यत्सायं प्रातर्मध्यन्दिनञ्च तानि सर्वानि ये अहोरात्रे ते दर्श पूर्णमासौ ये
 ऽर्धमासाश्च मासाश्च ते चातुर्मास्यानि य ऋतवस्ते पशुबन्धा ये सैव्वत्सराश्च
 परिवत्सराश्च तेऽहं गणास्सर्वे वेदसैव्वा एतत्सत्रैयन्मरणं तदवभृथ एतद्वै
 जरामर्यमग्निहोत्रं सत्रैव्य एवैव्विद्वानुदगयने प्रमीयते देवानामेव महिमानं
 गत्वाऽऽदित्यस्य सायुज्यं गच्छत्यथ यो दक्षिणे प्रमीयते पितृणामेव
 महिमानङ्गत्वा चन्द्रमसस्सायुज्यं गच्छत्येतौ वै सूर्या चन्द्रमसोर्महिमानौ ब्राह्मणो
 विद्वानभिजयाति तस्माद् ब्राह्मणो महिमा नमाप्नोति तस्माद् ब्राह्मणो महिमानमित्युपनिषत्
 ॥(79)

सहनाववतु । सहनौ भुनक्तु । सह वीर्यं करवावहै । तेजस्वि नावधीतमस्तु
 मा विद्विषावहै । ओं शान्तिश्शान्तिश्शान्तिः ॥

॥ हरिः ओ(3)म् ॥

॥ तैत्तिरीयोपनिषदि द्वितीयः प्रश्नस्समाप्तः ॥

॥ तैत्तिरीयोपनिषत् समाप्ता ॥